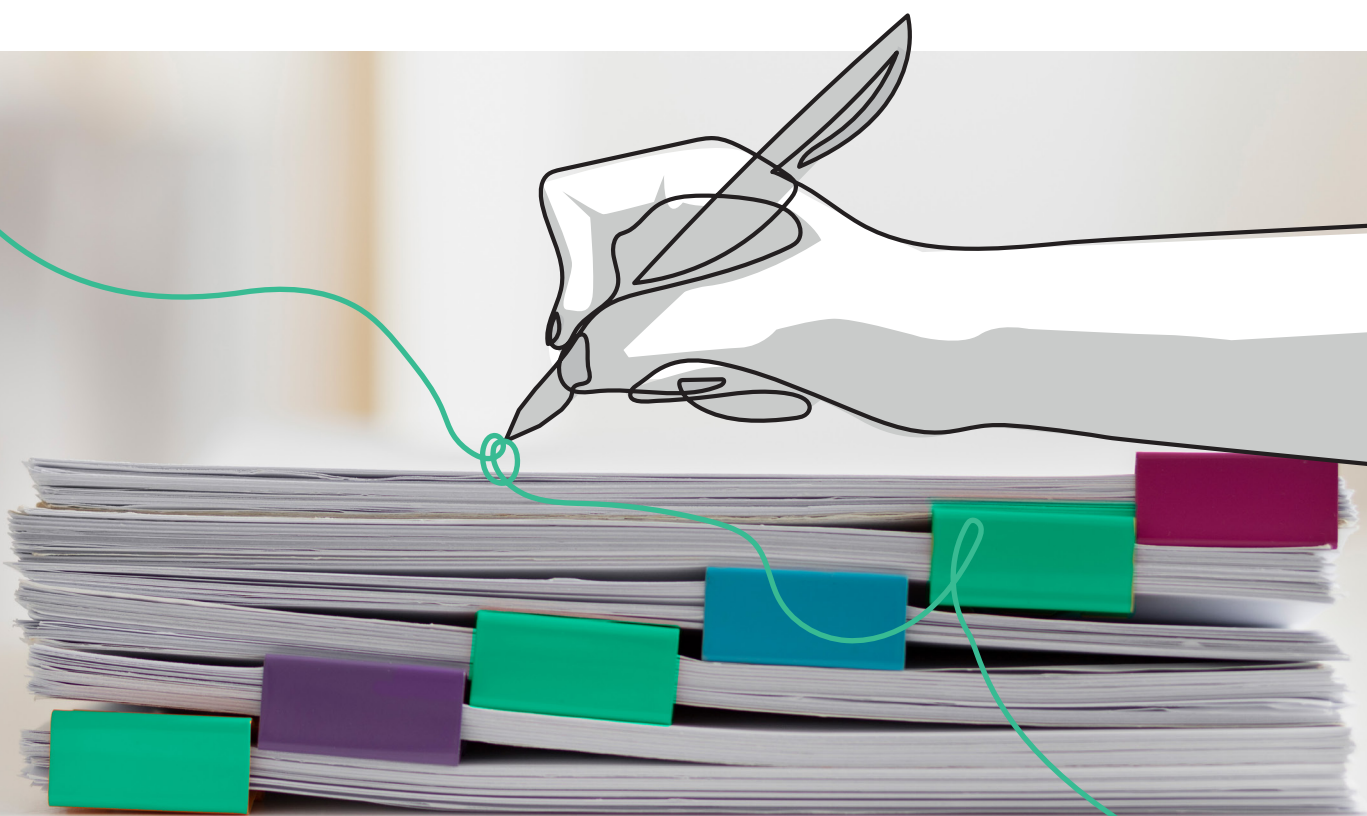

Пишемо
есе

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОЄКТ: ПИШЕМО ЕСЕ

Методичні матеріали для вчителів

Авторки та учениці проєкту: Марія Блажко, Тетяна Байдаченко, Ірина Кузьменчук, Ірина Калітовська, Роксолана Стефурак, Наталя Іванишин, Лідія Поворознюк, Тетяна Ключник, Катерина Молодик, Галина Калужна, Віра Пітель, Оксана Шуневич.

Упорядниця: Галина Титиш

Менеджерка проєкту: Катерина Костенко

Дизайн та верстка матеріалів: Роман Марчишин

Проєкт реалізований за підтримки
Grammarly, Theirworld, Global Business Coalition for Education

Забороняється відтворювати, зберігати в інформаційно-пошукових системах, передавати в будь-якій формі та будь-якими засобами — електронними, механічними та ін. способами — будь-яку частину цього видання без письмового дозволу правовласника — ГО «Смарт освіта».

Всі права застережено.

Глосарій

Теза	вихідне положення чи позиція, що вимагає доведення за допомогою аргументації.
Аргумент	внутрішньо зв'язана послідовність тверджень, які ґрунтуються на фактах та їхніх інтерпретаціях, призначена для підтвердження чи спростування тези.
Коментар	висловлення позиції, думки.
Сигнальні фрази	сполучення слів-дороговказів, які «сигналізують» про зміни в русі авторської думки, зокрема сигнальні фрази можуть вказувати на перехід від одного питання до іншого («тепер перейдемо до...»), звернення до того, що було висловлено раніше («як було зазначено вище...»), сигналізування про висновок («отже»), чи для демонстрації того, кому належить думка під час ведення діалогу з іншими авторами («на думку автора», «автор наголошує», «як зазначають автори»). У науковому тексті сигнальні фрази, які вказують на належність думки, підкріплюються покликаннями на джерела.
Вільне письмо	техніка письма, призначена для швидкої фіксації думок, без оцінювання їхньої значущості чи правильності. Завдання цієї техніки — запустити процес мислення і писання, а не створити якісний текст, тому найчастіше її використовують для того, аби «розігрітися» перед сесією письма.
Письмо на вимогу	створення тексту за певним зразком або попередньо визначеним форматом і тематикою за обмеженого часу. Таким є, наприклад, написання власного висловлювання на ЗНО.
Есе	самостійна творча письмова робота, ознакою якої є особистісний характер сприйняття проблеми та її осмислення, невеликий обсяг, вільна композиція, невимушеність та емоційність викладу. У класифікації есе використовуйте методичні рекомендації МОН .
Робочий аркуш	роздатковий матеріал, який містить тексти, вправи, завдання для уроку. Аркуш є персональним і передбачає помітки, коментарі, позначки учня/учениці.
Нотатник	спеціальний записник, який учні та учениці використовують для нотування своїх думок.

Терміни надані розробниками методичних рекомендацій.

Чому важливо навчити учнів та учениць писати есе?

Раніше формування навичок письма відбувалося через демонстрацію прикладів, які потрібно відтворити. Однак у 60-х роках минулого століття в США стався переворот у педагогіці письма: замість простої демонстрації результату почали вчити процесу, який веде до цього результату.

Процесуальний підхід до письма розрізняє якісно відмінні етапи роботи над текстом, кожен із яких має різну мету. Розуміння цієї відмінності дає змогу працювати над текстом більш ефективно й не ставити собі неможливі вимоги. Відповідно, для кожного етапу варто застосовувати різні інструменти. Якщо зрозуміти логіку процесу письма та навчитися застосовувати техніки, то кожен зможе висловлювати свою думку письмово. Такий підхід ґрунтується на вірі в силу голосу кожної людини, розумінні краси багатоголосся світу та його інклюзивності.

Зразки, приклади теж можна використовувати під час навчання, але цей спосіб опанування навичок письма значно вужчий, ніж вважався раніше, бо ці приклади інколи демотивують, забирають силу й упевненість у собі.

Уявіть, що ви дивитеся балет: насолоджуєтеся танцем, грацією рухів та легкістю балерини. А тепер уявіть, що вам дають завдання — повторити танець. Звісно, ваші рухи будуть незграбними, ви відчуватимете себе невдахою.

Утім, якщо навчатися поступово, маленькими кроками, із часом ви зможете опанувати балетні па. З письмом точно так, як і з балетом. Починаємо з тренування рухів за поручнем перш ніж вийти на сцену, чи навіть почати репетицію.

Це стосується і роботи з текстом — між остаточним варіантом і початковим задумом є багато копіткої, невидимої для майбутніх читачів роботи. Нам може здаватися, що це лише в нас проблеми з тим, аби зібрати думки й підібрати доречні слова, а професійні письменники роблять це легко й невимушено. Беручись за письмо, навіть професійні автори не знають, куди їх заведе думка.

Читаючи готові тексти, ми уявляємо, що вони пишуться, як диктант — з першого речення і до останнього. Однак процес письма може бути різним.

Ми можемо починати із цитати, яка в процесі роботи над матеріалом опиниться всередині тексту або взагалі зникне з фінальної версії. Тому, працюючи над власним текстом, важливо не вимагати від себе одразу написати готовий варіант: те, що ми читаємо як готовий текст іншого автора, не означає, що автор сів і одразу його написав слово за словом, що в перших начерках думки й речення одразу вибудувалися в такій послідовності, у якій вони розташовані в остаточній версії тексту.

Саме тому важливо дати учням і ученицям розуміння не лише того, що й навіщо ми пишемо, але і як подолати страх чистого аркуша, та навчити їх чути власний голос серед багатоголосся різних думок.

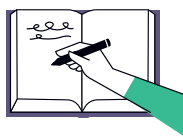
Три етапи процесу письма

Дослідники виокремлюють три етапи письма:

Передписання

підготовчий етап
(збираємо ідеї для тексту)

Писання

формуємо першу
чернетку тексту

Переписання

прояснюємо значення
тексту, критично його
оцінюємо

На кожному з етапів є свої завдання та інструменти. Зупинімось на кожному з них.

Передписання

Завдання цього етапу — зібрати ідеї.

Питання — де їх узяти?

Цей етап критично важливий, бо він — про збір ідей та думок довкола певної теми. Якщо його проігнорувати, може дійти до того, що автор сидітиме перед аркушем паперу чи монітором і нічого не зможе написати. Йому буде здаватися, що думок у нього немає, або ж вони нікчемні. А це прямий шлях до крадіжки чужих ідей (плагіату).

Іноді автор чекає, що його відвідає муза і йому вдасться написати все від першого до останнього речення. На візит музи ми не маємо ніякого

впливу, а от на роботу з власними думками та ідеями — маємо. З цим нам допоможе перший етап — передписання, його ще можна назвати «графоманським».

Він про насолоду від письма без критичної оцінки. Завдання графомана — зібрати ідеї для тексту, записати те, що є в нашій голові (на папір чи девайс). Навіть якщо ці думки здаються нам незграбними, пласкими чи навіть хибними — на цьому ранньому етапі їх однаково варто записати, бо згодом, коли ми їх перечитуватимемо, вони можуть привести до цікавих запитань чи лягти в основу оригінальної думки. Критика цих думок — це завдання третього етапу письма.

На етапі передписання ми дозволяємо собі ввійти в потік письма, виписати все, що в нас є, хай і недосконало. Це дуже творчий процес і важливо пройти його без самокритики. Якщо ми надто рано починаємо критикувати написане, творчий потік спиняється. Передчасна критика — це основна причина письменницького блоку.

Де брати ідеї, думки?

- Зсередини (документуємо власні думки та стани) — через вільне письмо.
- Ззовні (документуємо діалог із думкою іншого автора чи авторки) — через роботу з текстами інших авторів.

Для документування власних думок та станів (перший варіант джерела ідей) можна виділити спектри — від експресивного вільного письма до більш спрямованих версій вільного письма, коли ми ставимо конкретніше завдання і спрямовуємо свою думку у вужче річище.

Техніка вільного письма (експресивний підхід до письма від Пітера Елбоу)

Суть методу — сісти й писати все, що спаде на думку. Пітер Елбоу радить писати 10 хвилин поспіль, занотовуючи всі думки, які приходять у голову, навіть якщо ці думки: «У мене в голові немає ніяких думок».

Тобто ми починаємо писати не з плану, головної ідеї, тези тощо, а з того, що є в цей момент у нашій голові. У мить появи думки в мозку, ми її не оцінюємо, а просто записуємо. Ця техніка вмикає творчий потік, генерує первинний словесний матеріал, який потім можна сортувати, вдосконалювати й поглиблювати. Відсутність критики є надзвичайно продуктивною на ранньому етапі письма, бо навіть банальна ідея згодом може привести нас до другої чи третьої, які виявляться цікавішими, і, зрештою, можуть стати справжніми знахідками. Тексти, які ми починаємо писати за цим методом, можуть нас здивувати. Адже на початку ми не знаємо, куди вони нас приведуть.

Під час використання техніки вільного письма, ми не затримуємося для пошуку якогось слова, редагування тощо. Ми лише пишемо те, що спадає на думку. Ми не виправляємо помилки (бо це останній етап письма). Ми пишемо, як пишеться.

Техніку вільного письма можна використовувати й більш цілеспрямовано: не лише фіксувати все, але і ставити перед собою конкретнішу ціль. Уявімо, що наше завдання — написати текст про конфлікт між приватним і публічним. Ми починаємо міркувати про це й пишемо все, що спадає на думку (приклади з теперішнього й минулого, тонкощі розрізнення, етичні дилеми та наслідки ухвалення рішень, власні історії та рефлексії — геть усе, що спливає в думках, навіть якщо перше речення буде таким: «Що це за складна й незрозуміла тема»).

Чим ще корисне вільне письмо?

Вільне письмо в чистому вигляді — це фіксація нашого стану та думок у цей момент (без утримання у фокусі уваги якоїсь теми чи запитання). Часто це можуть бути письмові рефлексії щодо нашого стану чи якихось подій, прояснення плутанини думок.

Вільне письмо знімає фрустрацію: краще писати 10 хвилин, аніж вилити свою злість на когось. Воно також допоможе «розігріти мозок» перед основним письмом (особливо, якщо є страх «білого аркуша»). Краще сісти й писати 10 хвилин у форматі вільного письма, аніж годинами уникати цієї роботи.

Вільне письмо допомагає знайти потрібну думку й поступово рухатися вперед. Іноді трапляється, що ми пишемо сфокусовано й розуміємо, що застрягли. Можна перемкнутися в режим вільного письма, а потім повернутися до сфокусованого режиму.

Завдання вільного письма — активувати потік думки, а не створити якісний продукт, тому треба бути готовими до того, що багато словесного матеріалу, генерованого в такий спосіб, зрештою піде в смітник. Однак, перечитуючи написане, ви помітите, що в цьому потоці з'являються цікаві формулювання чи багатообіцяючі ходи думки. Це те, із чим варто працювати далі.

Як? Пітер Елбоу пропонує робити це за допомогою техніки «фокусні речення»: обираємо вдалі місця і «фокусуємо» їхній зміст у короткому підсумку на одне речення. Пізніше, переходячи на етап писання, ці фокусні речення можна використати як кістяк майбутнього тексту, вибудовуючи їх у найбільш продуктивну послідовність і виявляючи пробіли, які ще потрібно заповнити.

Перечитуючи словесний матеріал, згенерований у процесі вільного письма чи його більш цілеспрямованих версій, варто звертати увагу на ті місця, які є вдалим чи мають потенціал для розвитку, і не надто зосереджуватися на незграбних, плоских чи нецікавих місцях, і тим більше не критикувати себе за них.

Виокремивши ті місця чи смислові блоки «сирого тексту», над якими варто продовжувати працювати, ми додаємо нотатки й коментарі (на берегах чи всередині тексту), вказуючи що ще потрібно дописати. Ймовірно, для цього треба буде опрацювати якусь літературу, пошукати доречні приклади, перевірити факти, продумати аргументи, адже не все, що ми пишемо, можна взяти просто з голови. Однак розуміючи, що саме нам

треба шукати, ми не загубимося в морі інформації, а рухатимемося за певними орієнтирами.

Ще одна версія спрямованого вільного письма — техніка 30 запитань

Зміст техніки: сформулюйте 30 запитань до якоїсь теми у форматі вільного письма (не зупиняючись, не оцінюючи якість цих питань, а просто записуючи їх у стовпчик).

Зазвичай перші запитання цілком зрозумілі — ті, що були на поверхні. У середині списку починають з'являтися незграбні запитання, а насамкінець виринають найцікавіші — ті, які ми шукали, або ті, які нас дивують.

Другий полюс етапу передписання — читання і нотування (діалог із думкою інших авторів). Читання і нотування текстів — це початкова форма діалогу з їхніми авторами, тому важливо не прагнути механічно перенести текст собі в голову чи бездумно копіювати його у свій нотатник.

Наше завдання — не лише зрозуміти, про що цей текст, але насамперед виокремити те, що в цьому тексті важливе для нас; не лише шукати питання, на які відповідає цей текст, але і ставити свої питання до тексту.

Важливо також розуміти, що вступати в діалог із текстом можна по-різному (навіть всередині одного тексту). Якесь місце нас може здивувати й наштовхнути на цікаву думку, із чимось ми можемо не погодитись і захотіти посперечатися, якесь місце нагадає нам про іншого автора, і ми можемо спробувати порівняти їхні погляди, а ще якесь — дасть таке вдале формулювання, що ми залучимо його у власний текст як цитату.

Усі ці форми діалогу є способами зробити чужий текст «своїм»: не присвоїти написане кимось, але використати його, як трамплін для власної думки. Нотування текстів, відповідно, має фіксувати не лише прочитані думки, але й те, чому саме ми їх фіксуємо й що саме хочемо з ними зробити. Занотовуючи все це різноманіття думок, слід завжди вказувати джерело — кому належить та чи та думка, де саме ми її знайшли, чи є це цитатою, нашим переказом прочитаного, чи нашим коментарем до прочитаного. З часом ми можемо забути це і вчинити ненавмисний плагіат, приписавши собі чужі слова.

Важливим складником процесу нотування є організація нотаток. Фокусні речення чи фрази можуть бути корисним інструментом і для цього завдання: тут так само варто виділити семантичний блок і фокусувати його зміст у реченні чи фразі. Це особливо важливо для текстів великого обсягу, які передбачають опрацювання значної кількості літератури.

Карткова система або технократичний підхід до письма

Соціолог **Ніклас Луман** за своє життя написав понад 70 книжок та 400 наукових текстів. Він чітко виокремлював перший етап письма, розумів його цілі й завдання. Однак його спосіб роботи дуже відрізняється від експресивного підходу Пітера Елбоу.

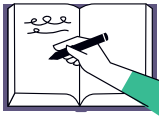

Метод Нікласа — карткова система. Упродовж усього свого життя він збирав цікаві для нього думки й групував їх за смисловими блоками. Серед них — цитати або парафрази, або і власні ідеї. Луман фіксував їх на картках. Дослідники Лумана підраховували, що за день він додавав 5–7 нових нотаток. Але найважливіше було те, як він це робив. Луман фіксував кожну нотатку на окрему картку й завдяки складному принципу нумерації (1, 1.1, 1.1.1, 1.1.1.1, 1.2, 2, 2.1, 2.2 тощо), додавав нові й нові нотатки до певної теми. Також важливим було те, що Луман постійно проглядав свої картки, які він зберігав у окремих ящиках.

Коли він розумів, що в якомусь смисловому блоці накопичилося достатньо матеріалу для роботи, то починав писати текст на цю тему. Луман наголошував, що це не він пише, а пише система, тому його підхід ще називають технократичним. Враховуючи, що за своє життя Луман написав величезну кількість текстів, така система нотування для нього працювала успішно, хоч досі ще ніхто не зміг повторити цей успіх. Однак випадок Лумана надихнув багатьох розробників цифрових застосунків для нотування, які допомагають організовувати й переглядати нотатки без громіздких ящиків.

Зьонке Арендс, сучасний німецький популяризатор системи Лумана, виклав основні принципи цієї системи в книзі «Як робити розумні нотатки». Головна ідея цієї книги полягає в тому, що збір, опрацювання та організація нотаток можуть стати джерелом нових текстів; що різні думки на одну тему, зібрані в одному місці, вибудовані в певну послідовність, уже містять у собі оригінальне дослідницьке питання, яке залишається лише видобути. Тут не йдеться про зшивання тексту з клаптиків чужих думок, а саме про опрацювання зібраних думок і перетворення їх на новий текст, адже кожен текст є частиною більшої розмови й відповідає на те, що сказали інші.

Технократичний підхід Нікласа Лумана протилежний до експресивного підходу Пітера Елбоу. Луман починає із зовнішньої організації, Елбоу починає з внутрішнього хаосу. У Лумана текст приходить ззовні, в Елбоу — зсередини. Реальна практика роботи над текстом, найімовірніше, буде комбінацією цих двох полюсів, і пропорція технократичного та експресивного елементу може виявитися різною для кожного окремого тексту.

Завдання цього етапу — вибудувати послідовність.

Питання — як організувати ідеї?

На цьому етапі з'являється перша чернетка тексту — начерк. Її потрібно буде доопрацьовувати й зробити цілісною. Але вже на цьому етапі ми попередньо бачимо, як вибудовується текст і розуміємо, як рухатися далі. На нашій схемі етапів письма писання розміщене між передписанням і переписуванням. Це суттєво відрізняється від звичного уявлення про «писання» як те, що охоплює весь процес роботи над текстом.

- ПЕРЕДПИСАННЯ (prewriting)
- **ПИСАННЯ (writing)**
- ПЕРЕПISУВАННЯ (rewriting)

Процес письма займає багато часу й зусиль, це дуже кропіткий процес. Цей час і зусилля необхідні для досягнення результату. Початківці й ті, хто так і застряг на стадії початківців, зазвичай не розуміють, що результат — якісний текст — потребує великих зусиль і багато часу (метафора балету). І це нерозуміння, нереалістичне очікування, що робота над текстом має йти дуже швидко, відкриває ворота спокус для плагіату. Тому треба показувати й наголошувати на тому, що робота над текстом — це тривала робота, і необхідно розробляти такий дизайн завдань, які на цьому зацентують.

Якщо ми це розуміння перекладемо на дизайн завдань із письма, ми не будемо вимагати щоразу новий твір, а побудуємо роботу так, щоби бачити, як текст росте, чернетка за чернеткою. Це має відбуватися в нас на очах, з нашими відгуками, з обговоренням у класі. Важливо показати учням та ученицям, що текст треба вирощувати, що він процесуальний, що цей процес — це величезна кількість роботи, яку ми долаємо поступово та покроково. Ми на практиці маємо дати їм зрозуміти, що це нормально, що процес вимагає стільки роботи, стільки часу і стільки зусиль, скільки потрібно, якщо ми хочемо досягнути якісного результату. Оцю важливість тривалості в нашому нинішньому світі, де цінується швидкість і блискавичність, треба відновлювати, реабілітовувати як цінність, а не перешкоду, показуючи, що це те, як письмо насправді відбувається.

Етап **писання (написання першої чернетки)** зазвичай досить короткий, щоправда, не в абсолютному, а у відносному сенсі: він коротший за передписання і за переписування. Цей етап — робота над першим

драфтом, пробною версією тексту. У нас зібралось достатньо ідей і на цьому етапі наше завдання — вибудувати послідовність цих ідей. Іноді ми дуже добре розуміємо наш аргумент чи лінію, яку хочемо побудувати, але завжди треба мати на увазі, що це може бути не найкраща лінія, що це може виявитися чимось поверховим і клішованим, що допомогло нам увійти в цей текст, але, можливо, ми натрапимо на щось цікавіше в процесі подальшої роботи.

Тому на етапі писання першого драфту (чернетки) треба бути відкритими й готовими, що те, що ми вибудовуємо, і те, як ми це робимо, може змінитися. Відтак важливо не будувати на цьому етапі переходи між параграфами, не зв'язувати їх у чітку послідовність, бо потім, на етапі переписування, коли ми будемо готові встановити остаточну послідовність, передчасно вибудовані переходи й зв'язки будуть лише заважати.

Переходи й зв'язки насичені сигнальними фразами, якими ми демонструємо рухи нашої думки («отже, ми побачили», «тепер перейдемо до», «розглянемо інший аспект цього питання», «повернімося до нашої вихідної тези» тощо), і їх доречно робити тоді, коли ми маємо повну ясність щодо того, як наш текст просувається вперед. Але з етапу писання ми маємо обов'язково вийти з якоюсь послідовністю.

Отже, на етапі **(на)писання**:

ЗАВДАННЯ

вибудувати
послідовність.

ПИТАННЯ

як організувати
ідеї?

NB: Етап передписання дуже важливий, він допомагає нам не перейти негайно в писання, яке без такої попередньої роботи може перетворитися на сидіння перед порожнім екраном чи білим аркушем паперу.

Метафора цеглин

Метафору про цеглини можна використовувати в роботі з учнівством. Писання (письмо) — це як будівництво стіни будинку. Коли ми починаємо будувати стіну, ми працюємо поетапно. Спершу має бути випечена вся цегла. І лише після цього ми переходимо до будівництва. Неможливо працювати в режимі: випекли цеглину — заклали в стіну, випекли цеглину — заклали в стіну. Так зазвичай роблять початківці: написали ідеальний абзац — відклали, написали ще один ідеальний абзац — відклали. Це ж може бути умовно ідеальний абзац у нашій уяві. Такий спосіб писати неправильний і непродуктивний.

Під час будівництва стіни, ми починаємо із самого низу, коли в нас набралось достатньо цегли. У нашому випадку уявні цеглинки — це думки. Спершу всі цеглинки випікаємо. Це робимо шляхом цілого спектра ін-

струментів — від вільного письма до парафразу. Пам'ятаймо, що це лише крайні версії, інструментарій значно ширший. Ми просто збираємо думки й записуємо їх у різні способи. Збираємо думки, аж поки в нас не буде достатньо «цегли» для того, аби почати будувати стіну. Тоді ми беремо наші фрагменти й починаємо будувати з наявного матеріалу.

На етапі писання ми працюємо не з книжками інших авторів, а зі своїми нотатками. Звісно, метафора цегли має свої межі — цеглина не змінюється після того, як її вклали в стіну, тоді як наші нотатки цілком відкриті для змін. Зокрема, на етапі переписування ми, безперечно, можемо повторно звертатися до книжок, з якими працюємо, якщо ми відчули, що наші нотатки потребують уточнення. Ми можемо також виявити пробіл у структурі аргументації нашого тексту чи потребу підкріпити наші тези прикладами. Для цього ми змушені будемо повернутися до етапу передписання і назбирати нові ідеї. Це цілком нормально — лінійна логіка процесу письма (три послідовні етапи роботи над текстом) не завжди суміщається з практикою письма, яка може рухатися одночасно вперед і назад. У дослідженнях письма цю потребу (повертатися до попередніх етапів роботи, переміщатися між етапами в нелінійний спосіб) називають **рекурсивністю процесу письма**. Головне — розуміти логіку процесу й усвідомлювати, на якому етапі ми перебуваємо в кожен конкретний момент.

Інша метафора, яку ми можемо використовувати під час пояснення процесу написання першої чернетки, — **процес збивання масла**. Колись масло збивали вручну, товкли сметану в ступці. У письмі — схоже. На початку в нас усе розтікається, є якісь рідкі шматки, щось, що ми збирали, але воно ще невизначене, плинне. Ми продовжуємо «збивати», і в якийсь момент воно починає гуснути, починає вимальовуватися цілісністю. Цей момент переходу від рідкого до густого — це стик між етапом передписання й етапом писання. Ми ще не бачимо остаточного тексту, але вже відчуваємо, що він є, і що його можна збирати.

ПИСАННЯ: збираємо перший драфт = вибудовуємо послідовність.

Під час написання першого драфту наше фактичне завдання — вибудувати послідовність із тих ідей, які в нас є. Тобто на етапі писання ми не ставимо собі за мету написати остаточний текст, а лише вибудувати послідовність із тих ідей, які в нас назбиралися. Це і є наш перший драфт, чернетка майбутнього тексту. Для цього всі ідеї треба перечитати не поспішаючи. Питання часу є дуже важливим, і це контрінтуїтивно звучить у нашому швидкому світі, але з писанням не треба поспішати. Писання вимагає часу, адже ми вибудовуємо логічну змістовну послідовність.

NB: Перший драфт не має нам подобатися. Завдання першого драфту — просто з'явитися. Подобатися він нам має тоді, коли ми матимемо остаточну версію тексту. Якщо ми зарано ввімкнемо критика й будемо ставити надмірні вимоги до першого драфту — він може так ніколи й не з'явитися.

ПИСАННЯ: ЯК ОРГАНІЗУВАТИ ІДЕЇ?

- Фокусні речення.
- Миттєвий підсумок (про що цей текст?).
- Робочі питання, дослідницьке питання.
- Когерентність (ключові слова).

1. Фокусні речення

Ми сформувавши наші «цеглинки», розклали їх по шухлядах, зібрали фрагменти, переглянули їх. Тепер перед нами багато всього, у чому дуже важливо не заплутатися. Й один зі способів не заплутатися і почати вибудовувати послідовність — це підсумовувати, виділити семантичні блоки.

Під семантичними блоками мається на увазі певна цілісність. Ось ми читаємо потік думки чи починаємо поруч ставити якісь два парафрази, чи цитату й парафраз, чи цитату і якийсь коментар, починаємо бачити, що оце один блок, що це про щось спільне. І даємо таким реченням фокус на чомусь одному. Ці фокусні речення мають виділятися для нас. Можна робити це іншим кольором.

Головне — мати гнучкість. Для того, щоб у нас була гнучкість, нам треба розбити наш текст на частини, які є більш-менш цілісними, і дати їм назви. Потім ми побачимо, що якісь із них можуть згрупуватися, створивши логічну лінію.

2. Миттєвий підсумок (про що цей текст?)

У режимі вільного письма ви працюєте зі своїми думками, емоціями й тілом. Пишіть у такому напівграфоманському–напівкритичному режимі й спробуйте знайти логічні лінії.

3. Робочі питання, дослідницьке питання

Здебільшого дослідницькі питання маються на увазі, коли йдеться про академічну сферу. Робочі питання — це ті, які виникають, коли ви тільки починаєте займатися темою. Без робочих питань ми не зможемо рухатися. На якомусь етапі робочі питання відсікаються. Тому що ми можемо бачити, що різні автори вже відповіли на них, що це питання нерелевантне.

Дослідницьке питання — це своєрідна точка опертя, яка демонструє, про що ви будете писати, у який спосіб організуєте ідеї. Це частковий перехід на етап переписування, але іноді воно спрацьовує ще на етапі писання, генерування дослідницького питання.

4. Когерентність (ключові слова)

Когерентність, тобто взаємозв'язаність тексту. Ми утворюємо її багатьма способами, але формування власного словника — це один із найбільш

потужних способів її створити, який початківці у сфері писання зазвичай не помічають і не розуміють. Вони можуть користуватися термінами зі словників різних авторів і не зауважувати цього. Користування методом когерентності — один із найбільш потужних способів виробити зв'язність свого тексту.

Ця когерентність вибудовується шляхом того, що у вас є свій словник. Потім, на етапі переписування, ми маємо ще раз перевірити, а які в нас ключові слова, а чи не виходить так, що ми якесь ключове важливе слово згадали один раз, а не повторили його декілька разів (ключові слова треба як мінімум тричі вжити, щоб вони з'явилися в різних контекстах, не повторилися механічно, а розкрили щось нове в кожному контексті). І тоді з'являється зв'язний текст. Не тому, що один параграф закінчується тим, із чого починається наступний параграф — це ілюзія. Вживання «проте, або» для зв'язності тексту може створювати псевдологічні зв'язки. Когерентність з'являється, коли в нас є концептуальна зв'язність, яка з'являється через, зокрема, і єдність словника.

ПИСАННЯ — пробний синтез.

ПЕРЕПИСУВАННЯ — аналіз, який веде до остаточного синтезу.

Дональд Мюррей у книзі «Майстерність ревізії», основна частина якої присвячена саме ревізії, пише про «ілюзію недоторканості написаного» і про «страх зруйнувати спонтанність тексту».

Цей страх і ілюзію можна спостерігати в багатьох, але вони проходять, коли ми починаємо бачити фрагменти тексту, тобто, зауважувати, що всі надруковані тексти — це фрагменти, а не цілісність. У своїх текстах можна також бачити фрагменти, семантичні блоки, що є ніби просто чіткішим баченням. Це дасть змогу учнівству не створювати новий текст після коментарів на першу чернетку, не опиратися переписуванню (ревізії).

Стратегія подолання цієї ілюзії, цього страху, цього опору йде у двох напрямках. Перше — це тренування бачення фрагментів. Це дуже важливе вміння, яке дає нам змогу побачити нові смисли. Ми використовуємо артикуляцію — членування в лінгвістичному сенсі.

Стюарт Холл, один із засновників Британських культурних студій, використовував метафору **легкового автомобіля і вантажівки** для пояснення реартикуляції. Якщо ми членуємо наш текст, розглядаючи його як вантажівку, ми розуміємо, що одну частину можна замінити іншою, створивши новий смисл. Якщо ми дивимося на текст, як на легковий автомобіль, він виглядає для нас цілісною структурою, яку можна не змінити, а просто переробити. А якщо ми користуватимемося метафорою вантажівки, то зникне «ілюзія недоторканості написаного» і «страх зруйнувати спонтанність тексту».

«Однак багатьом авторам-початківцям складно відсторонитись і поставитися до того, що їм здається остаточним першим драфтом, як до початкового драфту, який потребує **зміни, вирізання, додавання, перестановки**», — каже Дональд Мюррей у своїй книзі «Майстерність ревізії».

Ревізія — докладно.

Пам'ятаємо, що під час написання тексту спочатку потрібно зосередитися на вільному формуванні ідей, не звертаючи увагу на їхню якість чи послідовність. Головне — це створення першого драфту, де всі думки зібрані разом. На цьому етапі важливо уникати самокритики, оскільки вона може перешкоджати творчому процесу.

Далі приходить етап переписування (ревізії), на якому відбувається аналіз та синтез ідей. Потрібно переглянути зібрані матеріали, визначити ключові елементи та структурувати текст, розділяючи його на логічні частини. На цій стадії важливо застосовувати критичне мислення для покращення та удосконалення тексту. Під час переписування може виникнути необхідність внесення значних змін, включаючи видалення, доповнення чи переформулювання окремих фрагментів. Цей процес може включати ітеративне вивчення частин тексту та їх зв'язку із загальним контекстом, що дає змогу досягти більшої ясності та глибини.

Важливим є також розуміння, коли потрібно припинити редагування і відпустити текст. Це вміння визначити момент, коли додаткові зміни не приносять значного вдосконалення, але зберігають автентичність і оригінальність авторського голосу. Отже, процес написання охоплює не лише творчість і креативність на початковому етапі, але і критичний аналіз та вміння завершити роботу.

У процесі переписування тексту слід звертати увагу на декілька ключових аспектів, щоб досягти глибшого розуміння та ефективності тексту.

- *Визначення предмета тексту. Почніть із визначення основної теми або предмету обговорення у вашому тексті. Це може включати уточнення ключових понять, головної ідеї або наміру, який ви хочете передати. Використовуйте методи вільного письма, генерації назв або формулювання головних питань, щоб ясніше зрозуміти центральну думку. Важливо мати чітке розуміння цього аспекту, оскільки він керуватиме всіма подальшими змінами в тексті.*
- *Аналіз аудиторії. Важливо розуміти, для кого ви пишете. Це визначить тон, стиль та мову, яку ви використовуєте у своєму тексті. Поставте собі питання: хто моя цільова аудиторія? Що вони знають про цю тему? Які їхні інтереси та очікування? Це допоможе вам зробити текст більш релевантним та цікавим для вашої аудиторії.*
- *Глибокий аналіз та перероблення. Під час переписування тексту зосередьтеся на його структурі, логіці та ясності. Перевірте послідовність аргументів, чіткість висловлювань та уникайте непотрібних повторень. Переконайтеся, що кожен розділ, абзац та речення служать загальній меті тексту та ефективно комунікують ваше основне повідомлення.*
- *Процес герменевтичного кола. Застосування принципу герменевтичного кола передбачає постійний рух між загальним розумінням тексту та його конкретними елементами. Це означає, що ви переглядаєте текст у цілому, а потім аналізуєте окремі частини, щоби побачити, як вони вписуються в загальну карти-*

ну. Цей процес дає змогу виявити неузгодженості, незрозумілі частини та потребу в додаткових змінах.

- Експериментування з формами та стилями. Не бійтеся експериментувати з різними формами та стилями письма, щоб краще зрозуміти, як різні підходи можуть вплинути на ваш текст. Це може включати зміну точки зору, структури або навіть жанру, щоби побачити, як ці зміни впливають на сприйняття та ефективність тексту.
- Фокус на мові та виборі слів. Зверніть увагу на вибір слів, синтаксис та граматику. Переконайтеся, що мова відповідає тону та стилю, який ви хочете передати, і що вона зрозуміла для вашої аудиторії.

Ключ до ефективного переписування полягає в балансі між збереженням автентичності вашого голосу та внесенням необхідних змін для поліпшення ясності, структури та залучення аудиторії.

Форма. Дональд Мюррей

Під час переписування тексту Дональд Мюррей пропонує розглядати його через призму форми, яка тісно пов'язана із жанром. Для Мюррея, який працює з різними жанрами — від художніх творів до наукових статей, форма визначається поєднанням предмета й аудиторії. З огляду на це, можна вибрати найбільш відповідну форму для конкретного тексту.

Він зазначає, що важливо ставити питання про зміст тексту, цільову аудиторію та форму на початковому етапі переписування. Це допомагає створити загальну картину і визначити напрям подальших змін у тексті.

Після цього Мюррей пропонує переходити до більш докладного аналізу, який містить оцінку структури тексту, розглядаючи його як набір взаємопов'язаних елементів, де головна лінія аргументації або оповіді служить скелетом, а розвиток ідей — це «плоть» цього скелету.

Під час докладного аналізу Мюррей рекомендує враховувати, як різні частини тексту взаємодіють між собою, створюючи плавний розвиток думки. Це може включати перестановку розділів для покращення логічної послідовності, додавання нових матеріалів для заповнення «щілин» або навіть видалення зайвих фрагментів.

Мюррей акцентує, що важливо слухати текст, звертаючи увагу на його внутрішні вказівки й інтуїцію щодо того, як найкраще виразити ідеї. Цей процес передбачає активний діалог із текстом, де автор не лише вносить зміни, але і «слухає» відгуки від самого тексту, щоб досягти найбільшої ефективності та ясності викладу.

На завершальному етапі ревізії тексту, після уважного аналізу його структури, предмета та аудиторії, важливо зосередитися на пропорційності різних частин тексту. Це включає оцінку того, як вони взаємодіють та співвідносяться між собою, забезпечуючи логічність і зрозумілість загального викладу.

Дональд Мюррей наголошує на необхідності розділення процесу ревізії на невеликі частини, рекомендуючи працювати над текстом короткими інтервалами, з перервами для переосмислення та повернення до тексту зі свіжим поглядом. Це дає змогу критично оцінити текст, виявляючи його сильні сторони та аспекти, які потребують доопрацювання.

Особливу увагу Мюррей приділяє пропорційності частин тексту. Він закликає до експериментування, щоб зрозуміти, чи всі частини тексту збалансовані, чи деякі з них надмірно розширені, чи недостатньо розвинені. Пропорційність не означає, що всі частини мають бути однаковими за розміром, але вони мають ефективно взаємодіяти для досягнення загальної мети тексту.

Наступним важливим кроком є перевірка «голосу» тексту. Під голосом Мюррей має на увазі не лише емоційне забарвлення тексту, але і його унікальний стиль, який відображає індивідуальність автора. Щоб виявити голос, він радить читати текст вголос або просити когось іншого прочитати його, що допомагає відчувати інтонацію та емоційне звучання.

Врешті, Мюррей підкреслює, що ревізія — це не просто виправлення помилок, але й відкриття і розширення сили тексту. Він закликає зосереджуватися не на пошуку «правильності», а на пошуку ефективності та вираження унікального голосу автора. Це вимагає відкинути сумніви та страхи, щоб дати можливість творчості та інтуїції визначити кінцевий результат.

У цьому тексті розглядається ширший контекст процесу переписування тексту, з акцентом на важливості роботи з текстом на різних рівнях — від загального аналізу тексту до зосередження на абзацах, реченнях і словах. Цей підхід дає змогу авторам глибше проаналізувати та вдосконалити свої тексти, переходячи від загальної ідеї до докладного вираження думок.

Процес ревізії тексту описується як послідовний: починаючи з оцінки тексту в цілому, автор поступово переходить до аналізу абзаців, а потім до речень і окремих слів. Це дає змогу зосередитися на вдосконаленні структури та логіки тексту перед тим, як звернути увагу на більш дрібні деталі, такі як слововживання та граматику.

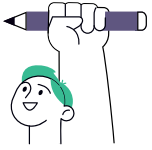
Окремо акцентується на ролі зворотного зв'язку в процесі ревізії. Автор рекомендує залучати «прихильного критика» та активно працювати з отриманими відгуками. Важливо правильно сформулювати запит на зворотний зв'язок, чітко вказавши, на якій стадії розробки тексту знаходиться автор і якого типу допомоги він потребує.

Автор також обговорює психологію критики, підкреслюючи, що ефективна критика повинна спрямовувати енергію на зростання та вдосконалення тексту, а не на його знищення. Відповідно, замість того, щоб фокусуватися на тому, що «не працює», важливо звертати увагу на те, що «потребує доопрацювання».

Завершуючи, автор нагадує, що письмо та переписування — це не лише про виправлення помилок, але і про відкриття та прояснення значень, інтегральна частина процесу мислення та пізнання.

Далі — ревізія коротко.

Етап переписування

Завдання цього етапу — прояснити значення тексту.

Запитання — що я хочу сказати?

Цей етап ключовий. Часто учні починають писати тексти, ставлячи собі питання із цього етапу. Лякаються того, що не мають думок, і не знають, що сказати. Починають шукати ідеї в інших місцях. Зіштовхуючись із більш досконалими формулюваннями, вони опиняються перед спокусою сплагіатити їх. Тому найкраще використовувати питання «Що я хочу сказати?» саме на останньому етапі письма.

Тут переробляємо й переписуємо попередній варіант тексту, шар за шаром вдосконалюємо його, проходячи серію ревізій від загального до локального, від композиції тексту до слів і словосполучень, аж поки не доводимо текст до завершеної (якщо не довершеної) форми.

За матеріалами лекцій Ольги Брюховецької.

Послідовність переписування:

- **Ревізія:** від цілого тексту до абзаців до речень.
- **Редагування:** від абзаців до речень до слів.
- **Корегування:** від речень до слів до літер.

Ревізія (англ. *revision*) відрізняється від редагування, яке радше відповідає англійському слову *editing*. Ревізія — це творчий процес. Тут ми не можемо собі ставити запитання, а коли вони виникають, то ми їх фіксуємо. Ми просто маємо свідомо розуміти, що це не ті питання, які нам допомагають, не «чи правильно це». Тому що якщо ми почнемо на цьому етапі ставити собі запитання про правильність, значить наша фантазія малює нам таку картину, де є або якийсь авторитет, який знає, що нам треба створювати, або якийсь набір правил. Цього не існує. Ми — творці. Ми маємо зробити, ризикнути, зробити це, а потім підійти й запитати: добре це, чи не добре, працює, чи не працює? Саме в такій послідовності.

Ефективне читання

За матеріалами лекцій Джозефа Гарріса

Якщо ми говоримо про ефективне читання, то це теж нелінійний процес. Працюючи з готовим текстом, ми проходимо три етапи:

- передчитання,
- читання,
- перечитування.

Передчитання — це швидке сканування тексту для того, аби зрозуміти: варто витратити на нього час, чи ні?

Показовим прикладом цього етапу є така історія.

Якось один з авторів надіслав у видавництво рукопис свого тексту. Згодом його повернули з відповіддю: «Текст не публікуватимуть, дякуємо». Автор обурився і написав ще одного листа. Мовляв, *«ви не уважно попрацювали з рукописом, як ви можете стверджувати, що він поганий? Я навмисне склеїв кілька сторінок докупи, а ви їх навіть не роз'єднували»*. Видавництво відповіло: *«Не обов'язково доїдати яйце повністю, щоб зрозуміти, що воно зіпсоване»*.

Рішення виділити час для читання того чи того тексту не завжди доступне учням, яким часто дають завдання прочитати той чи той текст, однак навичка швидко сканувати текст перед читанням знадобиться їм не лише у випадку, коли вони мають самостійно знайти й відібрати літературу для читання. Другою важливою функцією етапу передчитання є створення загальної картини тексту, розуміння його початку й кінця, попереднє охоплення ключових імен і слів, перше наближення до змісту, так що на етапі читання ми маємо справу не з абсолютно новим текстом, а з хоч і приблизною і далеко не повною, але певним чином зрозумілою нам картиною тексту, яку ми будемо уточнювати й доповнювати, читаючи текст більш уважно. Ми повертаємося до тексту, а не починаємо з нуля і це допомагає краще засвоїти матеріал підручника чи нехудожньої літератури. Звісно, залишається відкритим питання, чи варто використовувати передчитання для художньої літератури.

Читання — це етап, коли ми вдумливо працюємо з тим, що читаємо, йдучи речення за реченням і вловлюючи зміст. Ми підкреслюємо важливі думки, з якими погоджуємося (або не погоджуємося), підсумовуємо їх за допомогою фокусних речень чи фраз, ставимо питання до тексту, записуємо свої коментарі, водночас фіксуємо сторінки в тексті, щоби потім можна було до них повернутися, не витрачаючи забагато часу на їх пошук. Це своєрідні «білі камінці», як у Гензель і Гретель. Виділяємо те, що нас заціпає, відмічаючи для себе ці місця, щоби потім їх легко віднайти.

Але на етапі читання не варто робити дуже докладні конспекти, тому що далі в тексті може бути ще багато вартих уваги думок. Завдання — узяти з тексту те, що нам потрібно. Це може бути окреме слово, фраза чи сторінка.

Перечитування — це найважливіший етап, на якому ми осмислюємо прочитане, співставляємо з власними знаннями та досвідом. Тут ми повертаємося до тих речень і абзаців, які хочемо обміркувати. Пишемо відповідь на прочитане чи фіксуємо в голові нові думки та враження.

- Що в цьому тексті мене здивувало, зачепило? Що було важливе?
- З чим у цьому тексті я погоджуюся? А із чим — ні?
- Що в цьому тексті може бути корисним для мого тексту?

Джозеф Гарріс — професор англійської мови Делаверського університету, відомий автор книг із навчання письма. Найвідоміша книга Дж. Гарріса «Переписування: речі, які можна робити з текстами», присвячена процесу письма і представляє дуже процесуальний підхід до діалогу з текстами — діалогу, який є не просто читанням, а читанням, яке переходить у письмо. У сфері науково-академічного письма ми читаємо, щоби писати, і пишемо, читаючи. Нам треба написати, аби показати свою позицію у відповідь на те, що вже було сказано й написано.

Розглядаючи діалоги з текстами, Дж. Гарріс презентує чотири рухи діалогу (moves) при взаємодії з текстом (за книгою Джозефа Гарріса «*Rewriting. How to Do Things with Texts*»).

Рухи-кроки, які пропонує Джозеф Гарріс, допомагають працювати над текстами, які ми узагальнено називаємо інтелектуальними або критичними. Йдеться не лише про наукове письмо — це можуть бути тексти про книги, відео, музику, архітектуру й ідеї загалом.

Цих рухів не обов'язково дотримуватися в усталеному порядку. Їх варто розглядати як набір інструментів, які можна використовувати за потреби.

Порозумітися — зрозуміти текст і «перекласти» його власною мовою (за допомогою цитат, парафразів та підсумків).

- Визначте письменницький проєкт:**
Чого хотів досягти автор цим текстом?
Які питання він досліджує?
Які проблеми розкриває?
- Запишіть ключові слова та ідеї:**
Які слова й терміни складають «каркас» аргументів автора?
- Визначте переваги та обмеження:**
Що автор зміг побачити?
Чого він не помітив?

Переадресувати — навести текст іншого автора з власними коментарями («Ви читали цю книгу? / Ви бачили цей фільм? Це дуже цікаво, тому що...»).

- Проілюструйте:**
наведіть приклад іншого тексту (фільму, пісні...) на підтримку власної думки.
- Зверніться до авторитетів:**
підкріпіть власну думку словами експерта.
- Запозичте:**
використайте термін чи ідею іншого автора для розвитку власної аргументації.
- Розширте:**
доповніть ідею іншого автора власною точкою зору.

Протистояти — миролюбно висловити незгоду з думкою іншого автора.

- Аргументуйте протилежну точку зору:*
продемонструйте переваги того, що автор критикує (або вкажіть на проблеми того, що він обстоює).
- Розкрийте цінності:*
покажіть загальні ідеї чи переконання, якими автор керується, але не піддає їх критичному аналізу.
- Висловіть незгоду:*
знайдіть ідею, спільну для декількох авторів, які в цілому не погоджуються одне з одним. Піддайте цю ідею критиці.

Перейняти підхід — адаптувати ідеї, методи чи стиль іншого автора для власних потреб (простий приклад — кавер-версії пісень).

- Визнайте вплив:*
відзначте роботи авторів, які надихнули вас у вашій роботі.
- Оберніть підхід:*
випробуйте підхід на ньому самому. Поставте автору питання, які він ставить іншим.
- Рефлексуйте:*
описуйте в тексті власні дії, які стосуються методів, цінностей чи формулювань.

Редагувати — застосувати всі вищевказані дії до власної чернетки тексту.

- Чим є мій проєкт? Чого я хочу досягти своїм текстом?
(Порозуміння)
- Що працює? Як підсилити вдалі фрагменти тексту?
(Переадресація)
- Що ще можна сказати? Які є інші точки зору на цю проблему?
(Протистояння)
- Що далі? Який підтекст того, що ви хочете сказати?
(Переїмання підходу)

Як зрозуміти, що в тексті працює?

Поділитися чернеткою з іншими людьми

Це може бути не лише вчитель, а й інші учні. Вчитель може бути найбільш досвідченим читачем, але він не кращий, ніж інші 10–15 читачів разом.

Учнів можна поділити на читацькі групи, які постійно працюють із текстами одне одного.

Відкласти чернетку до шухляди

Дати тексту «відпочити» і глянути на нього свіжим оком.

Окрема вкладка про есе від Марії Титаренко

За матеріалами лекцій Марії Титаренко

Слово «есей» походить від французького *essai* («спроба», «проба», «нарис»), яке натомість має латинське коріння: *exagium* — «зважування», *exigo* — «зважую».

Розкрити сутність жанру можна за допомогою метафор. Наприклад, аналізуючи етимологію терміну, говоримо про «зважування» думки. Думка рухається, вона не статична. Есе — це пригода думки, рух думки, сторітелінг думки.

Ще є інша метафора. Уявімо дитячу пружинку. Вона розтягується та стягується, дивно себе поводить, як думка, яка переливається, — різна, кольорова, барвиста. І ми ніби граємося, зважуємо цю думку.

Назва жанру багато говорить. Французьке *essai*, що перекладається як «спроба, нарис», свідчить про ескізність тексту, про сируватість, яка дозволена й дуже часто є природою самого жанру.

Проаналізуймо класичні дефініції. Літературознавчий словник «NotaBene» визначає есе так (жирним шрифтом виділено ключові ознаки есею).

*«Есе (фр. **essai** — спроба, нарис, начерк) — невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми. Характерні ознаки есе — логічність викладу, що наближає його певною мірою до наукової літератури, дбайливе ставлення до художньої форми. Як правило, есе виражає нове, суб'єктивне слово про щось і має філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний чи чисто белетристичний характер. Стиль есе відрізняється образністю, афористичністю, використанням свіжих метафор, нових поетичних образів, свідомою настановою на розмовну інтонацію і лексику. Він здавна формувався у творах, де на перший план виступає особистість автора. Пограничними жанрами для есе є поезія в прозі та науковий нарис або філософський трактат».*

Наступну дефініцію взято зі словника І. Михайлина (2009) для журналістів.

*«ЕСЕЙ (ЕСЕ) (від французького **essai**, що в перекладі означає «спроба», «начерк») — жанр художньо-публіцистичної чи науково-популярної творчості, де вільно, не обов'язково вичерпно, але виразно індивідуально трактується певна подія, явище, проблема чи тема. Для есе властивий несподіваний, неус талений погляд на явища життя, мистецтва, науки, вільна розкута композиція, асоціативність, зміщення часово-просторових планів, поєднання значних елементів художньої образності з науковими міркуваннями. Есей не передбачає систематичності викладу й навіть аргументованості висновків».*

Класичних визначень есеїв є десятки — немає єдиного усталеного. Заслуговують на увагу й авторські визначення есеїстики. Інколи вони роз-

кривають значно більше в розумінні жанру, аніж нормативні, класичні, які намагаються втиснути есей у якесь прокрустове ложе [ред. — у давньогрецькій міфології — ліжко розбійника Прокруста, на яке той укладав своїх жертв]. Мішель Монтень, що започаткував термін «есеї», сам про свої думки в есеях писав: *«Тут думки не йдуть одна за одною»*, тобто це знову не про структуру, не про логічність, когерентність, зв'язність тексту, — «... вони бачать себе краєм ока».

Френсіс Бекон, якого згадують у парі тих, хто започаткував європейську традицію есеїстики, писав, що есей — це крупинки солі, які збуджують апетит, але не насичують.

Оля Гнатюк презентує таку авторську дефініцію: *«Есеїст — інтелектуальний провокатор, що ставить під сумнів звичні твердження. Есеїст готовий змінити свою думку, він не задає тон, а переосмислює, переоцінює. Для есеїста важливий не висновок, а сам процес мислення, у який він включає свого читача»*.

Чимало цікавих думок спостерігаємо у відомого українського есеїста Тараса Прохаська:

- «Есеїстика — це пригода думки, але як цю думку подати цікаво, це вже проблема».
- «Есеїстика — це можливість подумати про те, про що ти ніколи не думав, це можливість розібратися зі своїм мисленням».

В есе пишемо від «я», від себе самого, і вся відповідальність за те, що ми пишемо, лягає не на якогось умовного уявного ліричного героя, а на авторів.

Есей — це спосіб закріплення нового досвіду, есей як зафіксована форма автокомунікації (це комунікація із собою, найцікавіший вид комунікації, у якій ми ростемо, у якій стаємо зрілими, у якій робимо самооцінку, працюємо над помилками тощо).

З ІСТОРІЇ ЕСЕЮ. ТИПОЛОГІЯ ЖАНРУ

Існує цікава далекосхідна традиція есеїстики, представлена двома жанрами. Це жанри «дзуйхіцу» (Японія) і «гувень» (Китай). Перший виник у XI, другий — у VIII столітті. «Дзуйхіцу» в перекладі з японської — це «письмо за пензлем», письмо за вашою думкою, потік свідомості. Зокрема, Сей Шьонагон (Сьонагон) «Записки в узголів'ї» — це дуже поетичні тексти. Наприклад, ось назви деяких її записок: «Те, що породжує сум'яття», «Те, до чого потроху втрачаєш цікавість», «Те, із чого сміються люди», «Те, що дратує», «Те, що зачіпає серце», «Те, що навіює сум», «Те, від чого тремтить серце», «Те, що дуже дороге, як пам'ять», «Те, що любо серцю» тощо.

У Монтеня 87 есеїв зі 107 всіх проб мають у назві «Про...»: «Про дітей», «Про запахи» тощо. Цікаво, що в Шьонагон замість «Про...» — «Те, що...».

Тому генеза [ред. — походження, виникнення, становлення] самої есеїстики як жанру — традиції європейська й далекосхідна. Очевидно, що

багато науковців, літературознавців, шукають есеїстичність у минулому, заглиблюються в попередні століття. Говорять про есеїзм, есеїстичність також і в контексті згадки «Діалогів» Платона, але власне як самостійний жанр у Європі, ми починаємо фіксувати есеїзм саме від Монтеня.

Типології есею — досить проблематичне питання. Адже жанр відкритий, не має рамок, динамічний, дуже гнучкий, і типології постійно змінюються, оновлюються.

Вирізняють чимало піджанрів есеїв: есей-рефлексія (де розгортається сама думка), есей-спогад, есей-сповідь, есей-лист, есей-історія, есей-колонка (популярний у медіа), есей-пояснення, есей-стаття, есей-монолог, есей-переконання, есей-молитва, есей-каталог.

В американській традиції, наприклад, типологія есеїв еволюціонувала протягом довгого часу. За *американською типологією*, маємо формальний і неформальний есей. Формальний есей нагадує аналітичну статтю.

Американська сучасна типологія розрізняє такі різновиди есеїв:

- особистісний (де ми щось намагаємося описувати);
- інформативний (більше подаємо інформацію пізнання, розглядаємо всебічно предмет, подію, явище);
- критичний;
- порівняльний;
- художній (літературний/белетристичний).

Існує інший спосіб побудувати типологію есеїв — за тематикою: літературознавча есеїстика, культурологічна, історична, філософська, політологічна й так далі.

Вкладка: як коментувати учнівські тексти?

За матеріалами лекцій Джозефа Гарріса

Як обирати тексти для читання на заняттях?

О Обирайте теми, важливі для ваших учнів.

Це може бути освіта, вибір професії, популярна культура, суспільні дискусії — щось, на чому вони розуміються.

О Тексти мають бути добре написані.

Вони мають бути зразками того, як писати цікаво та структуровано.

Як формулювати письмові завдання?

Часто вчитель або вчителька ставить завдання написати текст на тему, цікаву лише йому або їй. Водночас він (вона) уже має в уяві ідеальну версію виконаного завдання й оцінює роботи за їхньою близькістю до цього ідеалу. У результаті на столі вчителя (ки) опиняється 20 однакових робіт.

Варто давати учням теми, цікаві й важливі для самих дітей і підлітків. Коли вони вивчають нові ідеї, мовні засоби, підходи, вони мають застосовувати їх до чогось, що має для них значення. Завдання має бути достатньо широким, щоб учні (учениці) могли підійти до нього по різному й написати про різні речі.

«Здивуйте мене» — завдання, яке Джозеф Гарріс ставить перед своїми студентами, коли дає тему для есею. Навіть якщо текст у цілому не працює, учень (учениця) може здивувати себе й читачів вдалим формулюванням, фразою чи фрагментом.

Письмове коментування робіт

- Перегляньте всі роботи, перш ніж написати коментарі. Якщо потрібно дати однаковий коментар до кількох робіт, зробіть це для всіх у класі.
- Не виправляйте граматичні помилки. Допоможіть учням та ученицям розвинути власні навички корекції та редагування.
- Виставляйте оцінку лише остаточним варіантам. Дайте короткі поради щодо чернеток, які були написані раніше.
- Застосовуйте різні способи зворотного зв'язку: коментарі, чек-листи, індивідуальні консультації тощо.
- Обговоріть приклади письмових робіт учнів та учениць у класі. Ви можете зробити це у великих чи малих групах.

Робота з учнівськими текстами в класі

Вчителі та вчительки часто обирають найзручніший для них формат роботи й дотримуються його протягом усіх занять. Значно продуктивніший підхід — стратегічно використовувати різні формати на різних етапах навчання.

Джозеф Гарріс створив діаграму форматів роботи в класі, яку назвав кольоровим колом:

Види активностей у кольоровому колі йдуть від найбільшого залучення вчителя до самостійної роботи учнів:

- 1. Лекція** — формат роботи, найбільше зосереджений навколо вчителя. Лекції не дарма мають погану репутацію. Вони не лише створюють авторитарну атмосферу, але і є неефективними (далеко не всі учні будуть вас слухати).
- 2. Дискусія** — обговорення теми із залученням учнів. Дискусія, хоч і передбачає більше свободи, не дає змоги учням повністю розкрити власну думку: вчитель завжди буде домінувати й керувати розмовою.

3. Семінар — спільне обговорення учнівських робіт.

Працюючи у форматі семінарів, переконайтеся, що роботи кожного учня приділили достатньо уваги впродовж семестру. Обираючи роботу для розгляду, не шукайте негативний приклад, щоб виправити помилки. Візьміть текст, у якому є цікаві фрагменти, і вкажіть на них під час заняття. Спільно з учнями подумайте над наступними кроками в роботі із цим текстом.

4. Воркшоп — робота над учнівськими текстами в малих групах (3–4 людини). Кожен учасник приносить власну роботу на воркшоп і дає практично спрямовані коментарі іншим. Більш вільною формою воркшопу є читацька група, у якій не бере участі вчитель. У такому випадку перед учнями та ученицями треба ставити чітке завдання — який результат спільної роботи вони мають принести в клас.

Якщо учні та учениці не можуть сформулювати питань і коментарів до роботи, поставте питання: «Над чим автору цього тексту попрацювати в наступній версії чернетки?»

5. Робота в групах — на відміну від воркшопу, де учні та учениці коментують роботи одне одного, у груповій роботі вони спільно працюють над одним завданням. Це може бути опрацювання фрагмента тексту, формулювання питань чи ідей. Інша версія групової роботи — пари (чи трійки) редагування. У цьому форматі учні перевіряють роботи одне одного на граматичні помилки.

6. Індивідуальне спілкування (conference) — обговорення тексту вчителем та учнем. Розмова може тривати 10–15 хвилин.

7. Презентації — щонайменше раз на семестр варто проводити заняття, присвячене презентації учнями їхніх проєктів. Найкраще робити це наприкінці семестру, коли учні отримали декілька етапів зворотного зв'язку на свій текст. Тоді презентація стане приводом для позитивного відгуку й похвали їхньої роботи.

8. Письмо — написання текстів безпосередньо в класі. Це може бути робота над чернеткою домашнього завдання або письмова рефлексія на питання. Останнє є гарним способом запустити дискусію в класі й дати шанс на відповідь тим, кого зазвичай «перекрикують» активні учні.

Іншим варіантом може бути точкова робота над певним аспектом тексту. Наприклад, у класі учні розглядають, як вводити у свій текст слова інших авторів. Тоді вони повертаються до своїх чернеток і за допомогою нових знань працюють над фрагментами, де вони вступають у діалог з іншим автором.

Учням потрібно чітко поставити завдання і дати зрозуміти, що відбудеться з їхнім текстом наприкінці заняття. Чи будуть вони читати його вголос? Чи будуть вони ділитися ним, здавати його? Чи є цей текст частиною іншої майбутньої роботи?

В учнівських роботах занадто багато аспектів, які я хочу прокоментувати. Як обрати найважливіші?

У роботі «Ключові слова» Реймонд Вільямс окреслив три значення слова «інтерес» (interest) в англійській мові:

- користь у фінансовому чи іншому прикладному сенсі;
- зацікавленість, обстоювання певної позиції в дискусії;
- цікавість, допитливість.

За можливості коментуйте ті фрагменти текстів, які об'єднують усі ці три значення.

- Чи додає цей автор щось корисне до дискусії?
- Чи обстоює він якусь позицію?
- Чи помічає він те, чого я не помічав раніше?
- Чи цікавий цей фрагмент зі стилістичної точки зору?

Ви також можете зосередитися на тих аспектах, які учні вивчають на цьому етапі. Це може бути цитування джерел, коментування думки іншого автора тощо. Ставте собі запитання: «На якому етапі мої учні? Чому вони мають навчитися? Що я зараз викладаю?» Коментуйте саме ці аспекти їхніх робіт і пропустіть решту.

Що робити, якщо я не погоджуюся з трактуваннями чи коментарями учнів?

Висловіть вашу незгоду з повагою до точки зору учня. Використайте цю ситуацію для розмови про те, що не всі читачі бачать текст однаково. Те, що одному здаватиметься проблематичним, для іншого виявиться цінним.

Що робити, якщо учні ненавидять писати?

Не існує людей із вродженою відразою до письма. Є лише ті, кого систематично переконували, що вони не вміють писати.

- Якщо хтось у класі не любить писати, варто пошукати навичкам письма застосування, яке буде корисним і приємним для учня. Це можуть бути пости в Інстаграм, переписка з друзями тощо. Дізнайтеся, що цікавить учнів, і в чому вони добре розбираються.
- На початку семестру попросіть учнів згадати позитивний досвід письма: «Чи писали ви щось таке, чим ви пишаєтеся, що мало вплив?»
- Давайте учням достатньо свободи в межах завдання. Формуйте теми широко, щоб кожен міг написати про щось, цікаве саме для себе. Так, після прочитання книги поставте питання: «Чи могли б ви написати щось схоже? Чи вам це щось нагадує? Чи прояснює ця книга щось із вашого досвіду?»

- Не вимагайте від тих, хто не любить писати, повноцінної есею з першого заняття. Давайте їм невеликі завдання і заохочуйте зворотним зв'язком.
- Заохочуйте ділитися своїми складнощами в роботі над письмом. Розуміння учнів, що вони не самотні, створює атмосферу солідарності. Тоді учням буде простіше змиритися з проблемами в роботі над текстами.